

ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Юрій Федорченко (Київ)

«KRITIK DER REINEN VERNUNFT» ЯК ТРАКТАТ ПРО МЕТОД

(Про можливість академічного перекладу
«Kritik der reinen Vernunft» українською мовою)

Кант. «Kritik der reinen Vernunft» (В 402 Ант.):

*«... краще я поступлюся граційністю
мови, ніж бодай найменшою незрозумілістю
обтяжу шкільне викладення думки».*

Як вважав Готлоб Фреге, значення речення має пріоритет відносно значення виразів, з яких воно складене. Лише в контексті логічного аналізу речення можна судити про семантичні характеристики слів та виразів. Ми до певної міри могли б взяти дані міркування за вихідні положення наших власних міркувань, доповнивши їх наступним: насправді лише текст в цілому може дати адекватне розуміння того чи іншого виразу або окремого положення, при цьому текст – не просто сукупність положень, які щось повідомляють. Дані міркування мають особливе значення для філософського тексту.

Переклад тексту – це інтерпретація тексту і передача його засобами іншої мови, за неодмінного попереднього розуміння тексту в цілому. При цьому зазначене розуміння має бути досягнуте значно раніше фактичного початку перекладу іншою мовою. Власне, це вимоги до самої процедури перекладу, роботи перекладача як такої, хоча, підозрюю, їх часто не дотримуються і процедура грубо порушується, що, своєю чергою, призводить до цілковитої чи часткової невдачі перекладу. Власне, це не означає, що під час фактичного перекладу виключено якісь зміни розуміння тексту, йдеться лише про те, що до фактичного початку перекладу перекладач повинен мати розуміння того, з чим він має справу в цілому. В контексті українських реалій це означає, що перекладач, який береться за переклад філософського тексту і при цьому отримує на це грант, має засвідчити свою компетентність не лише щодо знання відповідної мови, але й щодо власної спроможності впоратися із відповідними завданнями, що їх ставить саме філософський текст. Перекладач має довести свою спроможність досягти поставленої кінцевої, звичайно умовно, мети, для чого знання мови є необхідною, проте не достатньою умовою. Іншими словами, переклад філософського тексту

може здійснювати лише фаховий філософ, в цьому прослідковується певна схожість, проте звісно не тотожність, перекладу філософського та поетичного творів: перший може якісно здійснити лише філософ, який має відповідну підготовку, другий може здійснити лише справжній поет. Отже, переклад філософського тексту – це, передовсім, серйозна філософська робота.

Ми маємо розуміти, що вимоги до перекладу художнього твору, скажімо роману, та філософського твору, скажімо «Kritik der reinen Vernunft», суттєво відрізняються. Для автора даної статті є повною несподіванкою, що може бути взагалі літературно-художнє видання «Kritik der reinen Vernunft», яке нам було запропоновано у варіанті перекладу пана Бурковського. Дозволимо собі повторитися: вимоги до літературно-художнього і наукового перекладу не тотожні, більш того вони суттєво відрізняються. Зазначимо відразу, що ми взагалі не розуміємо, що означає літературно-художній переклад «Kritik der reinen Vernunft», для кого він призначений і чим взагалі зумовлена його поява. Нам видається, що говорити про літературно-художній переклад даного твору щонайменше сумнівно, і відверто кажучи, неприпустимо. Чому?

Врахування єдності змістовного і стилістичного «*начала*» тексту є неодмінною умовою доброго перекладу тексту художньо-літературного. Філософський текст не передбачає такої єдності змістовного і стилістичного як необхідної умови. В іншому разі майже всі твори Канта «критичного періоду» ми б мали визнати слабкими, вони, мабуть, такими і є, з точки зору художньо-літературного бачення. Запропонований нам український переклад «Kritik der reinen Vernunft», напевно, ліпший за стилем від твору самого Канта, але, разом з тим, постає просте питання: наскільки переклад відповідає текстові оригіналу? Художній текст неодмінно має бути стилістично задовільним. Художній текст, серед іншого, через те і є художнім, що в ньому стилістиці та, дозволимо собі зауважити, художньому оформленню надається особлива увага. Що ж стосується філософського тексту та його перекладу, то ми маємо врахувати ту обставину, що спроба художньо його поліпшити, стилістично *довершити* досить часто, а, можливо, завжди, веде до нівелювання змісту. Суворе дотримання вимоги єдності змістовного та стилістичного з необхідністю приводить до невдачі в перекладі саме філософських текстів. Дозволимо собі зазначити, що стилістично «*прилизані*» переклади філософських текстів є наругою над цими текстами. Звісно, ніхто не виступає за те, щоб взагалі не брати до уваги стилістичних вимог до тексту, особливо якщо стилістичні вади і невміння ясно й грамотно побудувати речення є наслідком певної стилістичної бездарності, чи, можливо, лінощів автора. Разом з тим, філософський текст не повинен бути заручником марень щодо стилістичної довершеності філософського тексту,

хоча при цьому будь-який автор буде вдячний редактору, який допоможе йому поліпшити текст, якщо таке *поліпшення* не спотворить зміст тексту. На жаль, останнє не завжди вдається.

У світлі вищезазначеного ми й будемо розглядати саму можливість перекладу «*Kritik der reinen Vernunft*». Добре відомо, що тексти Канта «критичного періоду» украй незадовільні стилістично. Це досить поширена думка. Хоча «докритичні твори» Канта вважаються доволі вишуканими. Тож, напевно, було б спрощенням говорити, що деяка стилістична проблемність творів Канта зумовлена тим, що їхній автор був поганим стилістом. Швидше слід говорити про те, що об'єктивні можливості мови не дозволяли Канту стилістично поліпшувати свої тексти. Звісно, ми маємо пам'ятати про те, що Кантові завжди бракувало часу на стилістичне поліпшення своїх творів, власне як і будь-якому філософові.

Відомо, що мова ніколи не була й ніколи не буде надійним партнером для філософа. Філософ завжди невдоволений мовою, так само як і редактор – текстом філософа. Повною мірою подолати розрив між філософським мисленням та мовою, мабуть, ніколи не вдасться. Філософське мислення завжди буде випереджати об'єктивні можливості мови, і питання, власне, стосується зовсім не лабіринтів мови, про які нам розповідають Бекон та Вітгенштайн, звісно кожен на свій лад. Питання узгодження мислення і мови взагалі та філософського мислення і філософської мови зокрема є окремими темами, на яких ми не можемо докладно тут зупинитися через специфіку даної публікації, а, можливо, і через неготовність на даний час прийнятно і у належний спосіб вибудувати відповідну аргументацію.

Тарський вважав, що речення, істинне в одній мові, при перекладі іншою може виявитися хибним або навіть позбавленим сенсу. Не заперечуючи дану думку в цілому, зазначимо, що лише умовно можна говорити про переклад окремого речення. Окремо взяте речення з філософського тексту далеко не завжди може бути пояснене. Кожен викладач в своїй педагогічній практиці неодноразово потрапляв в ситуацію, коли на прохання студента, пояснити те чи інше доволі неоднозначне положення з тексту, він не міг одразу прийнятно, передовсім для самого себе, розтлумачити таке положення без врахування контексту, особливо якщо при цьому студент очікує на негайну відповідь, мабуть, будучи впевненим у тому, що викладач відразу, поза контекстом, може проінтерпретувати будь-яке положення з будь-якого тексту. Викладач має альтернативу: він або дає перше *більш-менш вдале* тлумачення, щоб не втрачати авторитету в очах студента, або має визнати, що неспроможний відповісти негайно і прийнятно не лише для студента, але й для самого себе, оскільки відповідь передбачає врахування контексту, а це потребує певного часу, і, напевно, значно більшого, ніж кілька хвилин, на які, можливо, розраховує студент.

До певної міри положення в тексті можуть розглядатися за аналогією з мозаїчним полотном: коли людина впритул наближається до мозаїки, вона бачить лише незначний її фрагмент, і, скільки б не вдивлялася, вона не здатна нічого до пуття побачити, бо мозаїку, як і картину, можна побачити лише з певної відстані. Чи не повинен перекладач, як, власне, і будь-який читач також знаходитися *на певній відстані* від кожного окремо взятого положення з тексту, над перекладом якого він працює?

Окреме речення нічого, по суті, повідомити не може. Перекладач, який перекладає саме по собі речення, не розуміючи, з чим він має справу в цілому, ніколи не досягне прийняттого результату. Когерентність філософського тексту – річ зрозуміла. Особливо помітною вона є в текстах Гегеля, не випадково останнього можна розглядати як одного із фундаторів когерентної теорії істини. Проте когерентністю відзначаються й інші філософські тексти, зокрема тексти Канта. Вже сам рефлексивний характер філософського мислення веде до когерентності філософських текстів, в яких, власне, і акумулюється філософське мислення та сама філософія взагалі.

Філософське положення, взятє з тексту ізолювано, не може бути перекладене в принципі, бо воно не може бути достатньо проінтерпретоване. Окреме положення має сенс лише в контексті, і не лише в контексті попереднього і наступного положення чи в загальному контексті даного твору, йдеться про значно ширший контекст, який постійно потребує свого врахування, і на виявлення якого спрямоване наше дослідження, результати якого частково подаються в даній статті. В зв'язку з цим можна взагалі говорити про проблематичність посилання на іншого автора при підсиленні власних положень, хоча така проблематичність не означає нашої претензії на те, щоб взагалі заборонити такі посилання, це було б безглуздо. Однак така проблемність посилань потребує певної уваги. Власне, подібне посилання може привести до порушення контексту і дезорієнтації читача. Філософський текст, як і будь-який текст взагалі, містить в собі значно більше, ніж виражають разом взяті всі окремі положення тексту. Разом з тим ми не отожднюємо текстовий контекст і контекст, який передує тексту і робить його можливим. Власне, прояснивши для себе окреме положення в контексті твору, наприклад, в діалозі Платона, ми наблизилися б до ширшого контексту, який стосується характеру платонівського мислення як такого. Щоправда, останні положення ще не з'ясовані нами остаточно.

Переклад – це спроба передачі всього текстового контексту засобами мови, якою перекладається текст. Але така передача, звісно якщо вона взагалі можлива і не є лише проекцією бажаного для нас, передбачає акт спів-рефлексії того, хто інтерпретує, тобто перекладає текст, з актом рефлексії автора тексту. Скільки б перекладач не вчитувався в текст чи в окреме його положення, без реального акту співрефлексії з автором він

нічогісінько не здатен буде передати. Адже передати означає повторно промислити, до певної міри повторно здолати шлях, подоланий автором. І якщо мова йде саме про філософський текст, то це означає, що до початку його перекладу слід здійснити, передовсім, серйозну суто філософську роботу. Робота ж над розробкою можливого поняттєвого апарату має бути узгоджена з філософською роботою і на неї спиратися; іншими словами, розробка філософського поняттєвого апарату – це не справа філологів, з ними можна щонайбільше консультиватися, не делегуючи їм права експериментувати з філософськими текстами. Тут ми стикаємось з необхідністю виконання низки умов, серед яких – інституційне забезпечення самої можливості перекладів, які можна було б вважати академічними. Чи можливе сьогодні забезпечення таких умов в Україні, зокрема в контексті підготовки академічного видання творів Канта?

Поява такого видання неможлива без наявності спільноти філософів, здатних кваліфіковано, неупереджено, в контексті загальноєвропейських і світових кантознавчих студій, підтримати такий переклад, стати запорукою успіху подібного проекту. Скільки реально ми маємо потенційних учасників такого проекту? Десятки, одиниці? І хто конкретно може скласти таку спільноту? Чи всі ті, хто себе зараховує до такого можливого списку, мають право (автор цієї статті у власному праві сумнівається) у нього увійти? За відсутності не лише достатньої кількості монографій, дисертацій, ба навіть статей відповідного рівня, а й, власне, серйозних кантознавчих студій, – звісно не без деяких винятків, проте обличимо компліменти, – чи можемо ми очікувати на появу найближчим часом академічних видань творів Канта? Відповідь – негативна.

Однак роботу над академічним виданням Канта можемо розпочати вже сьогодні, головне визначитися з тим, з чого ми маємо починати, яку роль мають відіграти академічні установи, а в їх складі кафедри, аспірантури, в які вчорашній студент далеко не завжди йде з чітким усвідомленням наукової мети свого можливого дослідження. Доти, доки такий проект не буде органічно пов'язаний з планами роботи відповідних кафедр, їх науковими програмами, він залишатиметься лише проектом. На що ж ми можемо сподіватися, якщо в Україні до жодної з бібліотек не надходить «Kant-Studien», а наукова бібліотека імені Вернадського взагалі не отримує *жодного філософського журналу німецькою мовою*. При цьому робота відповідних установ, які б мали забезпечити фахівців відповідною літературою без жодних нагадувань, не може бути підмінена роботою окремих ентузіастів, які знаходять можливості отримати німецькомовну філософську літературу чи іншу зарубіжну філософську літературу, хоча б найнеобхіднішу, без якої не доводиться говорити про науковий характер дисертаційних досліджень зокрема та академічних досліджень в цілому.

В цьому зв'язку, ми хочемо подати низку зауважень щодо перекладу «*Kritik der reinen Vernunft*» українською мовою, здійсненого кандидатом філологічних наук Ігорем Бурковським.

Дані зауваження – відповідь панові Бурковському, зокрема на його *побажання* отримати конкретні зауваження щодо свого перекладу. Ми обмежимося аналізом перекладу дуже важливої, хоча і невеликої за обсягом частини тексту, йдеться про виклад трансцендентальної дедукції категорій.

Як відомо, ядром всієї «*Kritik der reinen Vernunft*» є трансцендентальна дедукція категорій, власне на це вказує і сам Кант. Ця думка знаходить підтримку і серед переважної більшості кантознавців та коментарів першої Критики. Саме трансцендентальна дедукція категорій мала, згідно із задумом Канта, показати, що категорії суть апіорні умови можливості предметного досвіду. Трансцендентальна дедукція категорій складає не лише своєрідне ядро «*Kritik der reinen Vernunft*» та філософії Канта «критичного періоду» зокрема, а й всієї трансцендентальної філософії взагалі, принаймні тієї, яка знаходить свої витoki в Канта. Не даремно Кант саме трансцендентальній дедукції категорій приділяв найбільше уваги та часу, саме її розробка затримувала публікацію першої Критики, саме вона зазнала найбільших змін у другому виданні «*Kritik der reinen Vernunft*». Тож, мабуть, ми маємо право передовсім звернути увагу саме на трансцендентальну дедукцію категорій, тобто на переклад тієї частини Критики, яка містить таку дедукцію.

Як зазначає Дитер Генрих [3, S. 90]: «... [в трансцендентальній дедукції] Кант подав свої найглибші думки, вирішальні обґрунтування для всієї своєї теорії знання. Хто ці сторінки правильно зрозуміє, той оволодіє ключами для розуміння і оцінки всього твору». В цьому контексті ми хочемо додати, що увагу слід звертати не лише на адекватну передачу думок Канта в параграфах, присвячених трансцендентальній дедукції, але й на сам характер Кантової аргументації, власне без останнього не можливо досягти першого.

Своєрідним ядром трансцендентальної дедукції категорій, її квінтесенцією, виступає §20, таке собі ядро в ядрі. Не дивно, що саме навколо цього параграфу і нині триває найбільше дискусій щодо структури трансцендентальної дедукції. Подекуди саму трансцендентальну дедукцію категорій розділяють на «до» та «після» §20. Тож не буде дивним, якщо і ми зупинимося передовсім на аналізі перекладу саме цього параграфу. Звісно, такий аналіз можливий лише в контексті як всього тексту дедукції, так і характеру «*Kritik der reinen Vernunft*» в цілому, зрозуміти який не можливо без розуміння природи трансцендентального методу, яким і послуговувався Кант.

Перш, ніж перейти до нашого аналізу, ми маємо ще раз уточнити його вихідні позиції, тобто принципи для нас положення.

Розуміння частини тексту неможливе без розуміння всього тексту. Що означає розуміти увесь текст?

Перекладач завжди має починати з уважного прояснення того, з чим він має справу в цілому. В нашому випадку, перекладач мав передовсім з'ясувати, що означає Кантів вислів, за яким «*Kritik der reinen Vernunft*» – це трактат про метод. Відповідно, переклад «*Kritik der reinen Vernunft*» має бути перекладом її саме як трактату про метод. Але що це означає?

Ми знаємо, що «*Kritik der reinen Vernunft*» складається з двох частин: трансцендентального вчення про елементи та трансцендентального вчення про метод. При цьому перша частина значно більша за обсягом і змістовно вагоміша. Якщо це дійсно так, то як бути з Кантовим визначенням «*Kritik der reinen Vernunft*» як трактату про метод? Зрозуміло, що це твердження не можна розглядати у вузькому розумінні, як таке, що стосується лише другої частини. Визначення «*Kritik der reinen Vernunft*» як трактату про метод стосується всієї Критики. Якщо це так, то в якому саме сенсі слід розуміти дане визначення? Якщо «*Kritik der reinen Vernunft*» – дійсно трактат про метод, то спадає на думку, що саме метод є предметом дослідження даної роботи, і це певною мірою так і є.

Трансцендентальний метод іманентний текстові «*Kritik der reinen Vernunft*», власне будь-якому справжньому філософському текстові іманентний відповідний філософський метод. Трансцендентальний метод є іманентним самому характерові аргументування в текстах Канта «критичного періоду». І передовсім йдеться про текст «*Kritik der reinen Vernunft*». Власне, ми можемо говорити про трансцендентальний характер аргументування, простіше про трансцендентальне аргументування в «*Kritik der reinen Vernunft*». Нашим завданням і є прояснення такого аргументування. В контексті такого прояснення ми спробуємо подати свій аналіз наявного вже перекладу першої Критики.

«*Kritik der reinen Vernunft*» містить теорію і практику трансцендентального аргументування, тому закиди стосовно Критики є закидами щодо трансцендентального аргументування як такого. Можна також сказати, що звідси нерозуміння першої Критики є нерозумінням саме характеру трансцендентального аргументування. Для опанування тексту «*Kritik der reinen Vernunft*» важливо звертати увагу не лише на те, про що в ній ідеться, але й на те, і навіть передовсім на те, як подається матеріал, іншими словами, увагу перш за все слід звертати саме на характер трансцендентального аргументування.

Вся Критика є методологічно «навантаженою», можна навіть сказати, методологічно «перенавантаженою». Разом з тим, у світлі Кантового визначення першої Критики як трактату про метод, слід зазначити, що

метод є не стільки предметом цієї праці, скільки іманентним складником її тексту.

Після підготовчих зауважень можна перейти безпосередньо до аналізу українського перекладу «Kritik der reinen Vernunft».

Насамперед, ми маємо зробити деякі зауваження щодо написання слова *апперцепція*, яке чомусь в перекладі пана Бурковського подається з однією «*n*». Можливо, на це вплинули тенденції щодо редукції подвійних приголосних, однак в даному випадку, слід рекомендувати утриматися від подібних новацій. Справа в тому, що слово *апперцепція* складається з префіксу «*ap*» та слова «*перцепція*», воно утворене від латинського «*ap*» = «*ad*» (до) та «*perceptio*» (сприйняття), тобто дослівно «*до перцепції*». У Канта *апперцепція* означає те, що передує перцепції не лише в часі, а й логічно, саме *апперцепція* робить можливою перцепцію. Трансцендентальна *апперцепція* є умовою можливості як самої перцепції, так і синтезу окремих перцепцій. Редукція *апперцепції* до *аперцепції* викривляє значення цього поняття.

Нагадаємо, що в Новий час поняття *апперцепція* затверджується дякуючи передовсім Ляйбніцу, для якого *апперцепція* була спеціальним підпорядкуванням перцепцій увазі і в цьому розумінні усвідомленням дій свідомості, тобто самосвідомістю. Кант розвиває далі практику застосування даного поняття в контексті обґрунтування можливості предметного досвіду. Тож варто, мабуть, враховувати ці зауваження і передавати слово «*апперцепція*» без сумнівних редукційних новацій.

Також варто привернути увагу до розуміння ролі прислівника «*überhaupt*» в Кантовому тексті, та зокрема в тексті §20. Викликає певне здивування спосіб, в який перекладач передає в тексті §20 німецьке «*überhaupt*», вірніше відсутність єдиного підходу щодо його передачі. В даному випадку ми говоримо не про переклад, а саме про передачу, яка передбачає прояснення місця даного слова в контексті відповідного положення як такого. В §20 «*überhaupt*» зустрічається двічі, а саме в другому: «*unter eine Apperception überhaupt*» і в третьому положеннях: «*zu einem Bewusstsein überhaupt gebracht wird*». Перекладач в другому положенні відносить «*überhaupt*» до «*eine Apperception*», що власне є зрозумілим, а у третьому положенні, незрозуміло чому, він відносить «*überhaupt*» до дієслівної конструкції «*gebracht wird*». Прийнята практика, зокрема переклад Лоського, відносить «*überhaupt*» і у другому, і в третьому положенні §20 до відповідного іменника, що є зрозумілим і засвідчує єдність підходу до передачі «*überhaupt*».

Ми не даремно зупиняємося на даному питанні. В першій Критиці, зокрема в назвах окремих параграфів чи глав, Кант часто вживає «*überhaupt*», наприклад: «*Von der Logik überhaupt*», «*Von dem logischen Verstandesgebrauche überhaupt*», «*Von den Principien einer*

transscendentalen Deduction überhaupt», «Von der transscendentalen Urtheilskraft überhaupt», «Von der Vernunft überhaupt», «Von den Ideen überhaupt», «Die Postulate des empirischen Denkens überhaupt», «§24. Von der Anwendung der Kategorien auf Gegenstände der Sinne überhaupt» та в деяких інших.

Для Кантового тексту конструкція іменник + überhaupt є типовою. Коли Кант використовує «überhaupt», то тим самим він часто позначає, що йдеться про загальне бачення чогось. В багатьох місцях Кант за допомогою «überhaupt» намагається позначити певний регіон, в якому і відносно якого він позиціонує свої власні положення, наприклад: I. «Von der Logik überhaupt» і II. «Von der transscendentalen Logik». Тобто, в даному випадку, Кант позиціонує свою трансцендентальну логіку відносно логіки взагалі. Те, стосовно чого він має намір позиціонуватися, він часто позначає саме за допомогою прислівника «überhaupt». Взагалі є певні підстави вважати, що Кант за допомогою прислівника «überhaupt» позначає доволі часто, проте не завжди, царину загальної логіки, хоча це ще потребує обґрунтування. Власне, ми тут дещо виходимо за межі аналізу §20, однак вважаємо, що ці зауваження можуть стати нам у пригоді, хоча вони і не мають безпосереднього відношення до нашого випадку. Швидше, вони мають нами враховуватися при інтерпретації тієї ролі, яку прислівник «überhaupt» відіграє у відповідних положеннях §20.

Власне, в §20 Кант позначає за допомогою прислівника «überhaupt» певний «регіон» логіки, однак не «регіон» загальної логіки, таке позначення здійснюється Кантом не з метою позиціонування своїх положень, а з метою підкреслення ваги, значення того структурного елемента досвіду, з яким він працює. У даному випадку Кант позначає трансцендентальне значення певного елемента. А це вже принципово інша ситуація, прямо протилежна описаному вище випадкові.

Підсумуємо. Якщо Кантові йдеться про протиставлення загальної, формальної і трансцендентальної логік, то прислівник «überhaupt» позначає саме першу з них; коли ж Кант говорить про трансцендентальне поза протиставленням його формально-логічному, то прислівник «überhaupt» позначає саме трансцендентальний характер того чи іншого структурного компоненту. Власне, саме це і має місце в §20. Подібну ситуацію ми можемо побачити і в інших параграфах присвячених трансцендентальній дедукції категорій. Особливо багатим на подібні конструкції є §26. У світлі вищезазначеного ми пропонуємо перекладати вирази типу: «*aine Apperception überhaupt*» як «апперцепція як така», «*zu einem Bewusstsein überhaupt*» як «до свідомості як такої». Замість того, щоб перекладати «überhaupt» в конструкції з іменником через прислівник «взагалі», наприклад, Лоський російською перекладає «во-

обше», ми пропонуємо перекладати його через «як така», «як таке». Цим ми ще більше прив'язуємо даний прислівник до іменника, з яким він зв'язаний у конструкції.

Тепер перейдемо безпосередньо до аналізу першого положення §20, бо саме його адекватне розуміння є вельми важливим для розуміння всього §20. Спочатку наведемо його мовою оригіналу, потім в українському перекладі та, для порівняння, в російському, здійсненому Лоським, а потім вже проаналізуємо український переклад.

«Das mannigfaltige in einer sinnlichen Anschauung Gegebene gehört notwendig unter die ursprüngliche synthetische Einheit der Apperception, weil durch diese die Einheit der Anschauung allein möglich ist (§17)» [4, S. 151].

«Різноманітне, дане в чуттєвому спогляданні, з необхідністю належить до первинної синтетичної єдності аперцепції, бо тільки через цю єдність є можливим споглядання (§17)» [1, с. 110].

«Многообразие, данное в чувственном наглядном представлении, необходимо подчинено первоначальному синтетическому единству апперцепции, потому что только посредством него возможно единство наглядного представления (§17)» [2, с. 111].

Український перекладач пропонує перекладати німецьке «ursprüngliche synthetische Einheit der Apperception» як «первинна синтетична єдність аперцепції», тут слід звернути увагу на переклад, насамперед, слова «ursprüngliche». Нам видається адекватнішим перекладати його як «первісне», а не «первинне». Чому?

Ми пропонуємо словом «первинне» позначати умовний ряд, що містить елементи, відмінні одне від одного своїм місцем в цьому ряді. Первинне і вторинне можуть поставати видами стосовно ряду як родового поняття. До певної міри такими можемо вважати первинні та вторинні якості Лока. Вони є саме первинними та вторинними, а не первісними та вторинними. Первісна ж синтетична єдність аперцепції є саме первісною, а не первинною. Первинне є членом ряду поряд з вторинним, навіть якщо воно має суттєві відмінності від вторинного, проте воно не стосується самої умови можливості такого умовного ряду. Первісне стосується самого принципу побудови умовного ряду, і в такому розумінні не може бути само членом такого ряду. Перекладаючи «ursprüngliche synthetische Einheit der Apperception» як «первинна синтетична єдність аперцепції», ми мали би припускати можливість і вторинної синтетичної єдності аперцепції.

Власне, при перекладі слова «ursprüngliche» слід враховувати його зв'язок з поняттям «Ursprung» під яким розуміють начало, джерело і, що особливо важливо, походження. При цьому походження слід розуміти не лише як виток, а й як сам процес походження, продукування.

«Ursprung» передовсім є джерелом продукування. Первісне стосується саме джерела продукування, і саме цього не вистачає поняттю «первинне». Хоча звісно тут ще можна дискутувати.

Український перекладач пропонує перекладати «gehört notwendig» як «з необхідністю належить», Лоський даний зворот перекладає російською «необходимо подчинено». Ці переклади мають принципову відмінність, український перекладач, фактично, пропонує логіко-онтологічне витлумачення тексту, при цьому ми не беремо до уваги справжніх намірів перекладача, Лоський же трактує текст гносеологічно. Трактатування Лоського нам видається прийнятнішим. Дійсно дане в чуттєвому спогляданні є саме підпорядкованим первісній синтетичній єдності апперцепції як умові своєї можливості, а не належить їй як частина цілому. До єдності не можна належати, їй можна бути лише підпорядкованим. В українському перекладі, принаймні в даному місці, абсолютно не враховується специфіка трансцендентального аргументування.

Особливе здивування викликає редукція в українському перекладі першого положення §20 поняття «єдність». Кант в тексті оригіналу зазначає, що завдяки первісній синтетичній єдності апперцепції уможливується єдність споглядання. Акцент робиться не стільки на спогляданні, скільки на єдності споглядання. Український переклад взагалі не містить поняття єдність. Як можна пересвідчитись в українському перекладі говориться, що завдяки первісній синтетичній єдності апперцепції стає можливим споглядання. В такому перекладі дане положення втрачає будь-який трансцендентальний сенс. Фактично дане положення з аргументативного, яким воно і є у Канта, перетворюється на таке, що повідомляє. Іманентність тексту трансцендентального аргументування редукується разом з редукцією поняття «єдність споглядання» до поняття «споглядання». Така редукція робить незрозумілою примітку до §21, в якій Кант прямо говорить про значення єдності споглядання для трансцендентального аргументування. Для трансцендентальної теорії досвіду, яка сама спирається на факт досвіду, саме прояснення умов можливості досвіду, насамперед, передбачає констатацію факту досвіду як такого. Єдність споглядання є даною саме у досвіді, проте можливою вона стає не завдяки досвіду. Без констатації цієї єдності споглядання у досвіді будь-яка інша можливість підступитися до прояснення умов можливості предметного досвіду була б виключена. Саме єдність споглядання вказує на первісну синтетичну єдність апперцепції і відкриває шлях до прояснення трансцендентальних умов можливості досвіду і, передовсім, трансцендентальної єдності апперцепції.

Показовим є той факт, що перекладач приділяє недостатню увагу перекладові третього положення §20, щодо розуміння якого і по сьогоднішній день тривають напружені дискусії, поштовх до яких свого

часу дав Дитер Генрих. В третьому положенні проблема єдності знову постає як центральна проблема даного параграфу та Критики в цілому.

Для початку подамо третє положення §20 у спосіб, в який ми подавали перше положення цього ж параграфу.

«Also ist alles Mannigfaltige, so fern es in Einer empirischen Anschauung gegeben ist, in Ansehung einer der logischen Functionen zu urtheilen bestimmt, durch die es nämlich zu einem Bewusstsein überhaupt gebracht wird» [4, S. 151].

«Отже, усяке розмаїття, оскільки воно дане в одному емпіричному спогляданні, визначене стосовно однієї з логічних функцій суджень, і саме через неї воно взагалі приводиться до однієї свідомості» [1, с. 110].

«Следовательно, всякое многообразие, поскольку оно дано в едином эмпирическом наглядном представлении, определено в отношении одной из логических функций суждения, посредством которой именно оно и приводится к единому сознанию вообще» [2, с. 111].

Мова буде йти, насамперед, про розуміння Кантового виразу *«in Einer empirischen Anschauung»*. Дитер Генрих наголошує на тому, що Кант говорить саме про єдине емпіричне споглядання, а не про одне емпіричне споглядання. Ми маємо серйозно поставитися до цього зауваження. Від розуміння цієї частини третього положення залежить в значній мірі розуміння всього тексту трансцендентальної дедукції категорій. Показовим є саме те, що редукція поняття єдність в українському перекладі першого положення §20 стоїть поряд з певною редукцією поняття єдності з третього положення §20. Ми наполягаємо на тому, що як у першому, так і у третьому положенні §20 поняття єдність – важливий елемент Кантового трансцендентального аргументування. Незрозуміло, що взагалі перекладач хотів передати в контексті третього положення зв'язкою *«в одному емпіричному спогляданні»*. В одному як окремому? В одному як конкретному? І якщо це так, то як це кореспондує з характером параграфу як такого? Проте задля справедливості слід зауважити, що спроба витлумачувати *«Einer»* як одне вже мала місце в європейському кантознавстві, її здійснив К.Н. Сміт, перекладач *«Kritik der reinen Vernunft»* англійською мовою і визнаний інтерпретатор першої Критики. Подаємо Смітов переклад третього положення §20.

«All the manifold, therefore, so far as it is given in a single empirical intuition, is determined in respect of one of the logical functions of judgment, and is thereby brought into one consciousness».

Слід також відзначити, що цей Смітів переклад став для Генриха одним з приводів звернути увагу на дане положення і, зокрема, на дане проблемне місце. Заочна дискусія між Генрихом і Смітом викликала ширшу дискусію, до якої долучилися визначні кантознавці останньої чверті ХХ ст. Дискусія щодо цього, на перший погляд, технічного пи-

тання стала вихідним пунктом дискусії щодо структури трансцендентальної дедукції категорій взагалі, найцікавішої події останніх десятиліть в кантознавстві як такому. Складається враження, що український перекладач навіть не знає про таку дискусію. Хоча тут постає загальніша проблема часткової чи повної відірваності вітчизняної філософської спільноти від цілої низки загальноєвропейських дискусій, які мають місце в реальному часі чи мали місце протягом останніх декількох десятиліть. Проте ми чудово розуміємо, що без врахування подібних дискусій, – спираючись лише на фохтівську бібліотеку – єдине, хоча і «застаріле», серйозне зібрання кантознавчих робіт в Україні, яке знаходиться в інституті філософії, – важко розраховувати на сучасний, фаховий переклад «*Kritik der reinen Vernunft*».

Проте повернемося до нашого аналізу третього положення, а саме до питання, пов'язаного з витлумаченням Кантового виразу «*in Einer empirischen Anschauung*». Постає зрозуміле запитання: чому «*Einer*» написано з великої букви? Чи не є це просто помилкою Канта або видавця? Це була б найлегша відповідь. Якщо це помилка, то слід констатувати, що вона повторюється і в §21. Давайте розглянемо аргументацію Генриха.

Генрих стверджує, що Кантів вираз «*in Einer empirischen Anschauung*» не є випадковим чи помилковим. Адже в німецькій мові, на відміну від англійської, невизначений артикль і слово «єдність» мають одну і ту ж основу. Кант виражає за допомогою «*Einer*» не розрізнення одного споглядання від іншого, а внутрішню єдність споглядання. Як відзначає Генрих, за часів Канта було звичною справою відрізнити числівник «*ein*» від невизначеного артикля за допомогою великої букви. Сама примітка до §21, як вважає Генрих, викликана побоюванням Канта, що його натяк в третьому положенні §20, який він здійснив за допомогою написання «*Einer*» з великої букви, може бути недостатньо зрозумілим, тому він підсилив його додатковими роз'ясненнями, які містяться в примітці.

З'ясування того, чи йде мова про *єдине споглядання*, чи про *одне споглядання*, є принципово важливим для розуміння всього §20 та може істотно вплинути на розуміння характеру всієї трансцендентальної дедукції категорій. Воно є вкрай важливим також для розуміння трансцендентальної теорії предмета. Тож український студент, а переклад «*Kritik der reinen Vernunft*» має бути адресовано передовсім саме йому, повинен отримати змогу долучитися до певної філософської проблематики, а не «відрізнитися» від неї специфікою перекладу.

Прояснити третє положення неможливо, не з'ясувавши Кантового застосування сполучника «*so fern*». Генрих стверджує, що за допомогою слова «*so fern*» Кант вводить на першому кроці доказу певне обмеження

обсягу значення категорій лише для таких споглядань, які *вже* мають єдність. Тобто, слово «so fern» в такому разі слід було би перекладати словом «наскільки». В дискусії між Генрихом і Вагнером наголошувалося на тому, що слово «so fern» можна розуміти в двох значеннях: як щось обмежувальне, і як щось таке, що вказує на вираження певної точки зору. Нам видається, що в дискусії щодо слова «so fern» в третьому положенні слід враховувати також його наявність в четвертому положенні, де воно виконує аналогічну функцію. Генрих на це не звертає уваги. Важливо також врахувати використання Кантом даного сполучника в §17, де воно зустрічається двічі і використовується так само, як і у §20.

Der oberste Grundsatz der Möglichkeit aller Anschauung in Beziehung auf die Sinnlichkeit war laut der transscendentalen Ästhetik: daß alles Mannigfaltige derselben unter den formalen Bedingungen des Raums und der Zeit stehe. **Der oberste Grundsatz eben derselben in Beziehung auf den Verstand ist:** daß alles Mannigfaltige der Anschauung unter Bedingungen der ursprünglich-synthetischen Einheit der Apperception stehe*. Unter dem ersteren stehen alle mannigfaltige Vorstellungen der Anschauung, *so fern sie uns gegeben werden*, unter dem zweiten, *so fern sie in einem Bewußtsein müssen verbunden werden können*;..... (§ 17) [4, S. 146].

Also ist alles Mannigfaltige, *so fern es in Einer empirischen Anschauung gegeben ist*, in Ansehung einer der logischen Funktionen zu urtheilen bestimmt, durch die es nämlich zu einem Bewußtsein überhaupt gebracht wird. Nun sind aber die Kategorien nichts andres als eben diese Funktionen zu urtheilen, *so fern das Mannigfaltige einer gegebenen Anschauung in Ansehung ihrer bestimmt ist*(§ 20) [4, §. 151].

Йдеться не про те, в якому обсязі нам дано багатоманіття споглядань, а про те, що взагалі має місце факт даності нам багатоманіття споглядання. Питання лише в тому, щоб прояснити можливість останнього. В контексті цього ми маємо наголосити на тому, що переклад слова «so fern» паном Бурковським через слово «оскільки» нам видається правильним. Однак в цілому переклад даного положення не є адекватним. Нам видається, що Кант за допомогою слів «so fern» та «Einer» в контексті третього положення виражає думку, згідно з якою багатоманіття, оскільки воно дане саме в *єдиному* спогляданні, визначено відносно однієї з логічних функцій судження. «So fern» можна було б перекласти через вираз «в силу того, що», проте переклад за допомогою слова «оскільки» також є прийнятним. В даному положенні Кант хоче зазначити: якщо чи оскільки (в силу того, що) має місце єдність споглядання, така єдність може бути прояснена шляхом прояснення трансцендентальної умови її можливості, а саме трансцендентальної єдності апперцепції. Власне будь-яке споглядання є для нас єдиним. Ми не можемо

констатувати жодного споглядання, яке б не було вже єдиним. Єдність споглядання є умовою можливості споглядання в нашому досвіді.

Власне, проблема єдності є центральною проблемою в тексті трансцендентальної дедукції категорій. Більше того, вона є визначальною для самої проблематики дедукції категорій. Сама дедукція категорій є нічим іншим як органічним продовженням дедукції первісної єдності, її розвитком та розгортанням. Можна сказати, що трансцендентальна дедукція категорій є послідовною дедукцією основоположення синтетичної єдності апперцепції. Звісно це не означає, що дедукція категорій не має самостійного значення. Проте дедукція категорій у Канта до певної міри підпорядкована саме дедукції вище зазначеного основоположення та може бути пояснена лише за умови його врахування. Це слід постійно пам'ятати, коли маєш справу з інтерпретацією чи власне перекладом «*Kritik der reinen Vernunft*». Власне, неадекватний переклад третього Кантового положення §20, як нам видається, має своєю причиною саме неврахування щойно нами зазначеного.

Йдеться про те, що, для Канта, трансцендентальна дедукція категорій є «маніфестацією» первісної синтетичної єдності апперцепції. Така «маніфестація» в третьому положенні §20 здійснюється за допомогою слів «*so fern*» та «*Einer*». Звісно, «*Einer*» позначає не саму первісну синтетичну єдність апперцепції, а, власне, єдність у спогляданні, проте через таку єдність себе «маніфестує» первісна синтетична єдність апперцепції як умова можливості єдності споглядання. Власне, в третьому положенні §20 Кант послідовно здійснює дедукцію першого положення. До §20 йдеться швидше про дедукцію первісної єдності, по суті безпосередньо категорія вводиться лише в четвертому положенні §20. Цікаво, що і в полісилогізмі §26 категорія вводиться також в четвертому положенні. В першому, другому та третьому положеннях мова виключно про єдність та її дедукцію. Іншими словами категорія уводиться в аргументацію, присутню, у вказаних полісилогізмах, лише у меншій посилці епісилогізмів.

Цікавим та показовим є такий факт (в ньому можна легко і швидко пересвідчитися за допомогою комп'ютера): якщо в тексті «Дедукції чистих понять розсудку» (§§15-27) поняття «категорія» зустрічається 41 раз, то в §§15-19 воно зустрічається лише тричі й лише в §15, при цьому жодного разу у назві параграфу. Тобто, поняття «категорія» жодного разу не згадане в §§ 16-19. Разом із тим, поняття «*Einheit*» (єдність) в тексті «Дедукції чистих понять розсудку» зустрічається 75 разів, при цьому 41 раз воно зустрічається саме в §§15-19, зокрема як центральне поняття у назві §§16-19, при цьому переважно в значенні єдності апперцепції. В §20, як певному підсумку попередніх параграфів, зокрема в третьому положенні, через вираз «*in Einer empirischen Anschauung*» Кан-

том фіксується проміжний результат саме дедукції трансцендентальної **єдності** апперцепції як умови можливості **єдиного** емпіричного споглядання, тим самим відкривається шлях до подальшого розгортання дедукції вже саме як дедукції категорій. Звідси переклад виразу «*in Einer empirischen Anschauung*» має звучати як «в єдиному емпіричному спогляданні», саме єдиному, а не одному, як це пропонує український переклад.

Дозволимо собі ще декілька зауважень у світлі аналізу характеру застосування Кантом сполучника «so fern» в тексті «Дедукції чистих понять розсудку» взагалі та у §20 зокрема. Як правило, наявність в положенні сполучника «so fern» вказує на те, що дане положення містить імплікативне судження (мислення); антецедентом такого судження є та частина даного положення, яка йде безпосередньо за сполучником «so fern», консеквентом даного судження у Канта часто постає та частина положення, яка передує даному сполучнику, хоча вона може міститися і в положенні після групи, позначеної нами як така, що виражає антецедент судження. Візьмемо за приклад положення з §17.

«Unter dem ersteren stehen alle mannigfaltige Vorstellungen der Anschauung, **so fern sie uns gegeben werden**, unter dem zweiten, **so fern sie in einem Bewußtsein müssen verbunden werden können;.....**» [4, S. 146].

Кант аргументує тут наступним чином: оскільки, тобто в силу того, що багатоманіття споглядання нам дається, воно має бути підпорядковане формальним умовам простору і часу, аналогічно Кант міркує і у другій частині даного положення. Це є нічим іншим як імплікативним судженням. Підтвердження саме такого способу мислення ми знаходимо в примітці до §21, де Кант зазначає, що основа доказу ґрунтується на уявленій єдності споглядання. Тут фактично Кант відсилає нас до першого положення §20, де ми знову можемо констатувати подібний спосіб мислення.

Особливістю Кантового мислення є те, що свої положення він часто подає у формі імплікативного судження, яке в собі містить ще одне імплікативне судження, – така собі імплікація в імплікації. При цьому така внутрішня імплікація майже ніколи не позначається особливим сполучником, як правило, сполучник позначає лише те імплікативне судження, яке містить в собі інше імплікативне судження. Прикладом цього можуть слугувати положення §20, зокрема перше положення.

«Das mannigfaltige in einer sinnlichen Anschauung Gegebene gehört notwendig unter die ursprüngliche synthetische Einheit der Apperception, weil durch diese die Einheit der Anschauung allein möglich ist». [4 S. 151]

В цьому положенні ми маємо справу з імплікативним судженням, антецедентом якого є: «weil durch diese die Einheit der Anschauung allein

möglich ist», а консеквентом: «Das mannigfaltige in einer sinnlichen Anschauung Gegebene gehört notwendig unter die ursprüngliche synthetische Einheit der Apperception». Антецедент містить інше імплікативне судження, антецедентом якого є: «die Einheit der Anschauung allein möglich ist», а консеквентом: «durch diese». Це імплікативне судження можна було б записати: «Wenn die Einheit der Anschauung allein möglich ist, so ist die ursprüngliche synthetische Einheit der Apperception». Подібним чином, тобто у формі імплікативного судження, можна було б записати і консеквент вихідного судження. Власне, сполучником у даному положенні, який вказує на імплікативність положення в цілому, є сполучник «weil». Те, що даний сполучник є сполучником в підрядних реченнях причини, не повинно нас обмежувати в нашій інтерпретації. Спосіб мислення Канта є не каузальним, а каузально-телеологічним. Різні сполучники, як-от «so fern», «weil», позначають лише нюанси такого каузально-телеологічного мислення.

В перших положеннях §20 та 26 Кант за допомогою сполучника «weil» вводить положення, яке має суто модальний характер. Як вище зазначалося, сполучник «weil» вказує на імплікативність судження;

§20: «weil durch diese die Einheit der Anschauung allein *möglich* ist» [4, S. 151];

§26: «weil sie selbst nur dieser Form nach geschehen *kann*» [4, S. 163].

У Канта часто за сполучником «weil» йде додатково модально навантажене положення, ця додаткова модальна навантаженість досягається через уведення модальних слів. Власне, для Канта сполучник «weil», як і низка інших сполучників, слугує саме для вираження його специфічної трансцендентальної аргументації.

§20 займає особливе місце в тексті «Kritik der reinen Vernunft», в певному розумінні це текст у тексті, він становить собою доволі завершену, композиційно вибудовану думку.

§20 складається з п'яти положень, поданих у формі полісилогізму. Полісилогізм – це складний силогізм, який поєднує кілька силогізмів. Полісилогізм побудовано так, що висновок одного силогізму є першою посилкою для іншого. Той силогізм, який стоїть в полісилогізмі першим, називається просилогізмом, той, що йде за першим, називається епісилогізмом. §20 відповідає щойно наведеному опису полісилогізму. Слід відразу зазначити, що подібний полісилогізм Кант також вибудовує і в §26. §20 і §26 можна розглядати як завершення, відповідно, першого і другого кроку трансцендентальної дедукції категорій, тобто Кант подає визначальні місця трансцендентальної дедукції категорій у фірмі полісилогізмів. Тож слід звернути увагу на сам характер конструювання тексту §20, при цьому доречним буде зіставлення і порівняння полісилогізмів §20 і §26. Якщо увесь §20 складено з п'яти положень, отже, він є

нічим іншим, як полісилогізмом, то §26 містить подібний полісилогізм як свою кульмінаційну складову. Спосіб побудови даних полісилогізмів є подібним. Подібною є й та аргументація, що має місце в цих полісилогізмах. Дані полісилогізми становлять трансцендентальну дедукцію, подану у формі дедуктивного умовиводу. Однак не слід ототожнювати трансцендентальну дедукцію і форму чи спосіб її викладення. Але це не означає, що сама форма викладення не є важливою, а її прояснення нічого не дає для розуміння природи трансцендентальної дедукції.

Говорячи про загальну структуру даних полісилогізмів, слід відзначити наявність у них низки сполучників, кожен з яких виконує свою особливу функцію. Так, сполучник «also» у третьому і п'ятому положеннях §20 та у третьому положенні §26, та сполучника «folglich» в п'ятому положенні §26. Вони вказують на те, що дані положення є висновками. Друге і четверте положення як §20, так і §26, містять сполучник «aber». В Кантових полісилогізмах сполучник «aber» позначає меншу посилку просилогізму та епісілогізму відповідно. Тобто, друге і четверте положення є меншими посилками просилогізмів та епісілогізмів даних полісилогізмів. В менших посилках просилогізмів та епісілогізмів полісилогізмів §20 та §26 сполучник «aber» виконує чітко визначену функцію, а саме за допомогою даного сполучника Кант вказує на підведення умови, яка міститься в меншій посилці, під правило, яке міститься в більшій посилці, тобто в першому і третьому положеннях полісилогізмів. При цьому третє положення є як висновком просилогізму, так і першою посилкою епісілогізму.

Отже, сполучник «aber» в даному випадку виконує функцію сполучника між більшою та меншою посилкою дедуктивного умовиводу. Як такий, даний сполучник слід відрізнити від підсилювальної частки «aber». На це ми звертаємо увагу тому, що в українському перекладі, тобто у четвертому положенні §20, «aber» перекладається як підсилювальна частка, а саме четверте положення «Nun sind **aber** die Kategorien nichts andres als...» [4, S. 151] перекладач перекладає таким чином: «Категорії **ж** є не що інше, як...». Такий переклад може містити в собі загрозу часткової руйнації континууму даного полісилогізму. Невизнання «aber» у четвертому положенні §20 як сполучника логічно ослаблює дане положення і заважає проясненню поступу трансцендентальної дедукції в §20. Проте постає питання, наскільки це взагалі можна зробити, коректно його переклавши, тобто передавши його тими засобами та «резервами» української мови, які має в своєму розпорядженні перекладач. В четвертому положенні §20 «aber» покликано підкреслити саме зв'язок даного положення з попереднім, чого частка зробити, звісно, в повній мірі не здатна. Власне, тут ми маємо доволі складну ситуацію, за якої запропонований паном Бурковським переклад все ж до певної міри є прий-

нятим. Сполучник «aber» виражає не стільки просте протиставлення, скільки виокремлення, на кшталт того, як виокремлює себе частина щодо цілого. Виокремлюючи себе в цілому, частина тим самим не заперечує ціле. Переклад пана Бурковського об'єктивно враховує саме цю обставину, проте все ж, як нам видається, він не чітко фіксує зв'язок між третім та четвертим положенням. Тож слід подумати над цим місцем і, можливо, знайти вдаліший його переклад.

У світлі цих зауважень можна надалі шукати прояснення характеру застосування Кантом в §20 деяких прикметників, а саме «sinnlichen» (чуттєві), «empirischen» (емпіричні) та «gegebenen» (дані), а саме коли вони постають означеннями іменника «Anschauung» (споглядання). В першому положенні Кант говорить про «sinnlichen Anschauung», в третьому про «empirischen Anschauung», в четвертому та п'ятому про «gegebenen Anschauung». Гадаю, що слід розглянути можливість виокремлення Кантом на кожному новому кроці дедукції певного виду споглядання. Але тоді виникає спокуса розглядати будь-яке «empirischen Anschauung» як «sinnlichen Anschauung», а будь-яке «gegebenen Anschauung», своєю чергою, як «empirischen Anschauung». Звісно, розгляд такої можливості є швидше проясненням певної перспективи досліджень, ніж пошуком підтвердження певної гіпотези. Ознайомлення з філософським текстом має сприяти саме першому, і аж ніяк не останньому.

Дана стаття покликана, насамперед, ініціювати дискусії щодо інтерпретації складних, проте важливих місць в тексті «Kritik der reinen Vernunft». Власне, така робота зможе в майбутньому стати базою для підготовки саме наукового перекладу «Kritik der reinen Vernunft». Автор даної статті розуміє, що низка її положень можуть зустріти не менш потужну контраргументацію, втім, власне на це він і розраховує.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кант І.** Критика чистого розуму / І. Кант; [пер. з нім]. – К.: Юніверс, 2000. – 494с. – ISBN 966-7305-32-5.
2. **Кант І.** Критика чистого розуму / І. Кант – СПб.:ТАЙМ-АУТ, 1993. – 472с. – ISBN 5-85990-074-0.
3. **Henrich D.** Die Beweisstruktur von Kants transzendentaler Deduktion / D. Henrich // Kant. Zur Deutung seiner Theorie von Erkennen und Handeln. Hrsg. von Gerold Prauss. Köln, 1974, – S.90-104.
4. **Кант І.** Kritik der reinen Vernunft / І. Кант – М. Астрель. – 695с. – ISBN 5-17-029447-6